

FORMOVANIE VEDECKÉHO SVETONÁZORU AKO SÚČASŤ UTVÁRANIA OSOBNOSTI

IVAN ŠÍPOŠ

ČSAV — Psychologické laboratórium SAV

Vedeckým svetónázorom rozumieme odraz uceleného a kategorizovaného poznania objektívnej reality v ľudskom vedomí. Obsah tohto odrazu má objektívny charakter, avšak hodnotenie a vytváranie postojov k realite je vnútorný, subjektívny proces. Pochopenie základov vedeckého svetónázoru je problémom objektívneho odrazu reality, kým jeho osvojenie je otázkou subjektívneho presvedčenia, utváraného nielen rozumovou činnosťou, ale aj citmi, vôľou a činnosťou subjektu. Utváranie svetónázoru v pedagogickom procese deje sa tak jednak na úrovni gnozeologickej, jednak však aj na úrovni psychologickej. Keďže vedomie je odrazom ľudského bytia, zdá sa nám, že v zložitých spoločensko-historických podmienkach prechodu starej spoločnosti k socializmu a komunizmu práve otázka psychologickej podmienenosti svetónázoru vystupuje osobitne do popredia. Usudzujeme tak preto, že komplex citových a vôľových zložiek osobnosti je v dôsledku špecifickej ekonomicko-spoločenskej situácie oveľa diferencovanejší a viac spätý s vitálnymi a dynamickými funkciami psychiky, ako zložka poznávacia. Osobnosť pritom chápeme ako dialektickú jednotu jednotlivých jej zložiek v ich vzájomnom pôsobení, v ich charakteristickej jednote a tektonike (1, str. 353). „Pri vysvetľovaní všetkých psychických javov vystupuje osobnosť ako jednotný súhrn vnútorných podmienok, ktorými sa lámu všetky vonkajšie vplyvy“ (2). Preto vplývať na utváranie osobnosti vyžaduje poznať a analyzovať to, čo je v nej všeobecné, a to, čo je vlastné len jej samej. Z tohto hľadiska môžeme hovoriť o podmienkach, ktoré utvárajú stavbu osobnosti. „Ak zahráme o histórii, ktorá podmieňuje štruktúru osobnosti, musíme ju chápať široko: zahrňuje jednak proces evolúcie živých bytostí, jednak vlastnú históriu ľudstva a osobnú históriu vývoja daného človeka. V dôsledku takejto historickej podmienenosti objavujú sa v psychike osobnosti zložky s rôznym stupňom všeobecnosti a stálosti, ktoré sa menia rôznym tempom“ (3). V dôsledku toho psychika človeka zahrňuje v sebe zložky podmienené prírodnými podmienkami a spoločné všetkým. Iné zložky sa menia vo fylogénese, iné zmeny nastávajú pod vplyvom zmeny spoločenskej formácie, iné zasa sú dôsledkom individuálneho vývoja jedinca. Formovanie vedeckého svetónázoru musí byť preto v bezprostrednom vzťahu s analýzou a poznaním všeobecných aj zvláštnych podmienok utvárania osobnosti, nemôže sa diať ako akási izolovaná výchova k vedeckému svetónázoru.

Možno tvrdiť, že kým poznávacia stránka vedeckého svetónázoru je záležitosťou osobnosti s rozvinutým abstraktným myslením, ku ktorému u normálneho jedinca dochádza v období puberty, otázka presvedčenia, citového vzťahu a vytvárania základných podmienok správneho poznania skutočnosti stáva sa významnou už od útleho veku. Z toho jasne vyplýva, že formovanie vedeckého svetónázoru nemôže sa stať len záležitosťou rozumového poznávania vedeckých poznatkov, ale musí byť od prvotného vývoja dieťaťa súčasťou utvárania jeho osobnosti.

Z hľadiska utvárania osobnosti majú veľký význam vývinové obdobia, ktorými dieťa prechádza vo svojom raste. Každé dieťa v danom období, napr. v predškolskom veku alebo v období puberty, je v prvom rade predstaviteľom tohto vekového obdobia a až na druhom mieste individualitou. V pravom slova zmysle preto do 16–18 rokov ťažko

hovorí o osobnosti. Pritom však je isté, že v období rastu utvára sa v psychike dieťaťa rad takých vlastností, ktoré neskôr budú vážne určovať jeho osobnosť. Pri skúmaní osobnosti dieťaťa treba mať vždy na mysli spoluxistenciu vplyvov vekových, podmienených viac-menej konštitučne, a vplyvov prostredia a výchovy, a to v ich vzájomnej interakcii. Ak dospievanie dieťaťa chápeme ako primárne určené konštitučnými danosťami a učenie ako podmienené najmä vplyvom prostredia a výchovy, teda rozvoj osobnosti je určovaný tvorivým rozporom dospievania a učenia. Utváranie rozvíjajúcej sa osobnosti musí byť v súlade s jej možnosťami, avšak určitý rozpor medzi požiadavkami, ktoré spoločnosť kladie na dieťa v procese výchovy, a medzi dosiahnutou úrovňou jeho duševného rozvoja — je žiadúci (4). Nesprávny je preto čisto normatívny prístup k osobnosti vo vývoji, ktorý vytyčuje požiadavky bez zreteľa na súčasné možnosti. Nevhodné je však aj čisto psychologické hľadisko, ktoré buduje metodiku utvárania osobnosti iba na základe jej momentálneho stavu a neberie do úvahy stimulačnú hodnotu náročnejších požiadaviek spoločenského prostredia. Konkrétnejšie to vyjadríme na príklade. Normatívne hľadisko výchovy k vedeckému svetonázoru zakazuje deťom rozprávky, preto, že svojou fantastičnosťou nevyhovujú racionálnemu mysleniu. Psychologické hľadisko tvrdí, že jedine rozprávky sú na danej úrovni vývinu dieťaťa primeraným čítaním a že dieťa vo veku rozprávok nie je prístupné racionálnemu zdôvodňovaniu. Vo svojej extrémnosti sú zrejme obe hľadiská pochybené. Rozprávky rozhodne vyhovujú potrebe detskej fantázie a prinášajú prvé estetické zážitky, no zároveň je potrebné nevŕňať do vysvetlení o skutočnom svete rozprávkové motívy a od mala rozvíjať u dieťaťa vedomie kauzálnej skutočnosti.

Cieľom našej výchovy je utvorenie osobnosti všestranne rozvinutej, a to zo stránky rozumovej, mravnej a estetickej, ako aj telesnej a pracovnej. Formovanie vedeckého svetonázoru je organickou súčasťou každej zložky výchovy, len niekde viac prevláda pôsobenie rozumové, inde viac citové a vôľové.

V oblasti utvárania osobnosti z rozumovej stránky treba si všimnúť rad špecifických psychických vlastností podmienených vývinom. Až do prvých ročníkov základnej školy je vnímanie a myslenie u dieťaťa tak úzko späté, že abstraktné pojmy a súvislosti nemajú účinnú pôsobivosť. Dieťa zväčša myslí v konkrétnych, situačne zaradených obrazoch. Mnohé pojmy chápe účelovo, z hľadiska svojej vlastnej obmedzenej skúsenosti. K svojim poznatkom sa dieťa citovo viaže. Preto aj poznatky, ktoré sú základnými prvkami vedeckého svetonázoru, treba podávať názorne a konkrétne. Najvhodnejšou metódou je bezprostredné poznávanie skutočnosti, späté podľa možnosti s vlastnou činnosťou dieťaťa. Dospelým riadené vnímanie a pozorovanie detí má oveľa väčšiu účinnosť, ako verbálne formy poznávania (5).

Tým, že dieťa pozoruje a poznáva príčiny javov, uvedomuje si ich nutnosť a zákonitosť. Ak aj nepozná podstatu pravých príčin, uvedomuje si kategóriu kauzality ako nevyhnutný jav prírody a začína rozlišovať hranice fantázie a skutočnosti. Tento vývin musí dospelý napomáhať. Najväčším ohrozením v tomto čase, keď dieťa nie je ešte plne schopné rozumovej kontroly, je naštepovanie náboženských názorov a predstáv, pretože sa podávajú ako skutočnosť, hoci sa vymykajú akýmkoľvek logickým súvislostiam.

V živote rozvíjajúcej sa osobnosti, oveľa viac ako u dospelých, majú významnú úlohu city. Ovpľývajú poznanie a vôľu, postoje k ľuďom, veciam a udalostiam. Stávajú sa dôležitým kritériom presvedčenia. Intelektuálny vývoj detskej osobnosti neumožňuje jej ešte plne pochopiť princípy pravdy a nepravdy, dobra a zla. Dieťa sa učí hodnotiť v konkrétnych situáciách, kde zdôvodnenie „to sa bohu páči a to nepáči“ umožňuje náboženskej výchove ľahko dieťa ovplyvňovať a utvárať jeho morálku odtrhnutu od ideálov spoločnosti.

Dominantným citom náboženského pôsobenia na psychiku rozvíjajúcej sa osobnosti je strach. Strach zoslabuje aktivitu dieťaťa a najmä vo chvíľkach samoty môže pôsobiť až panicky. Strach je v náboženstve prvotným základom morálky.

Pre správny rozvoj osobnosti treba kladné city spájať so symbolmi a hodnotami socialistickej spoločnosti, či už vhodnými knihami, filmami, životom v pionierskych táboroch a pod. Mravné kategórie začína rozvíjajúca sa osobnosť poznávať najprv v konaní a hodnotení vlastných rodičov, neskôr aj v širšom kolektíve žiakov, spoluobčanov a celej spoločnosti. Podobne v oblasti estetickej, telesnej a pracovnej výchovy treba sa popri vytváraní špecifických črt zameriavať aj na oblasť vedeckého svetonázoru, ktorá môže všade nájsť svoje plné uplatnenie a môže sa tak prelínať celým procesom utvárania osobnosti.

Ak sa pri utváraní osobnosti nedostatočne uplatňuje aspekt vedeckého svetonázoru, môže to viesť k celkovej degradácii osobnosti. Keďže vedecký svetonázor nie je jednou zložkou osobnosti, ale je integratívnym princípom všetkých zložiek výchovy, potom aj porušenie plného uplatnenia tohto princípu nevedie len k degradácii osobnosti v niektorej zložke osobnosti, ale prejaví sa negatívne na celkovom jej rozvoji. Spomínali sme už nežiadúci vplyv nábožensky motivovaného strachu na rozvoj osobnosti. Vo svojich krajných psychologických dôsledkoch môže viesť k dezaktivácii osobnosti, k jej pasivite, alebo niekedy aj k frustračným situáciám a trvalým stresom, ktoré ľahko vyúsťia v neurózu. V oblasti etiky zasa je krajne nežiadúci stav, aby zdravá osobnosť budovala svoje mravné hodnoty na motívoch strachu a mimoživotnej odmeny. V oblasti poznávacej nedôsledná svetonázorová výchova vedie k náchylnosti k rôznym špekulatívnym hodnotám a názorom, odtrhnutým od života. Objavuje sa jednak nedocenenie poznatkov prírodných vied, jednak apriorný prístup k zásadným vedeckým problémom, ako sú napr. vznik života, vznik slnečnej sústavy a možnosti aktívneho ovládania prírodných zákonov človekom. Bez vedeckého svetonázoru môže byť osobnosť síce vysokokvalitnou v niektorej svojej zložke, ale nemožno hovoriť o osobnosti všestranne rozvinutej. Vynikajúci fyzik-fideista je v oblasti filozofie naivný laik. Akékoľvek bohatstvo poznatkov je len prostriedkom pre vykonávanie povolania. Bez uceleného systému a svetonázorového domyslenia takéto poznatky neprispievajú k skutočnému rozvoju osobnosti.

Vytváranie vedeckého svetonázoru treba nutne chápať ako integratívny princíp pri utváraní osobnosti. Tento princíp sa musí organicky začleňovať do každej základnej zložky rozvíjajúcej sa osobnosti. Metodika efektívneho utvárania osobnosti sa musí pritom opierať o aspekty psychologické. Musí sa rešpektovať daná úroveň rozvoja psychických funkcií. Toto hľadisko sa však nesmie extremizovať. Často možno zvyšovať náročnosť metód aj z hľadiska nutných požiadaviek spoločnosti, vychádzajúc pritom z dialektického chápania vzťahu štruktúry a funkcie, dospievania a učenia. Nie teda že osobnosť sa učí a rozvíja, pretože dospieva, ale dospieva aj preto, že sa učí, že pod vplyvom zvýšených požiadaviek urýchľuje rozvoj svojich funkcií. V dôsledku uvedeného treba ťažisko svetonázorového utvárania osobnosti presunúť z oblasti racionálneho pôsobenia do oblasti pôsobenia komplexného, v ktorom sa dostatočná pozornosť venuje aj zložkám citovým, vôľovým a činnostným. Z takéhoto hľadiska sa osobnosť nebude chápať len ako percipujúci subjekt, ale ako činiteľ aktívny a sebastvárnujúci, schopný citlivej spätnej väzby k svojmu prostrediu v najširšom zmysle.

LITERATÚRA

1. Příhoda, V., *Úvod do pedagogické psychologie*, Praha 1956. — 2. Rubiňštejn, S. L., *Teoretické otázky psychologie a problém osobnosti*, Čs. psychologie 1958, str. 1—8. —

3. Tamže. — 4. Linhart, J., *Problémy všestranného rozvoje osobnosti dítěte*, Pedagogika 1959, str. 572—590. — 5. Bělinová, L., *Některé otázky rozvíjení poznání dítěte předškolního věku*, Pedagogika 1961, str. 563—578.

VÝCHOVA K VEDECKÉMU SVETONÁZORU VYŽADUJE ČAS, TRPEZLIVOST A HŮŽEVNATÚ POLITICKOVÝCHOVNÚ PRÁCU

SAMO FALŤAN, C. Sc.

Veru zložitý je proces myšlienkového a morálneho oslobodenia človeka spod vplyvu náboženstva. Ostáva stále jedným z hlavných úsekov našej ideologickej a politicko-výchovnej práce. Za 18 rokov od oslobodenia sme dosiahli pravratné zmeny v ekonomike aj kultúre. Úplne sa pretvorila základňa našej spoločnosti. Buržoázny vykorisťovateľský poriadok patrí už nenávratnej minulosti. Buržoázna ideológia stratila svoju ekonomicko-mocenskú bázu. Jej myšlienková a morálna sila a návyky sa postupne rozsyávajú ako stará zrúcanina. Vykorenená však ešte nebola. Vegetuje jednak svojou zotrvačnosťou, no najmä pod vplyvom starších generácií a napokon aj pod vplyvom okolitého buržoázneho sveta.

Z prežitkov starcej buržoáznej spoločnosti najdlhšie zotráva práve náboženstvo. Naša spoločnosť rešpektuje slobodu vyznania. Náboženstvo si zachováva aj v súčasnosti svoju legálnu, organizovanú formu vplyvu na ľudí, najmä na starších ľudí, ale aj na časť našej mládeže.

Naša dospievajúca mládež už nepozná a nevie si predstaviť život vo vykorisťovateľskej spoločnosti. Nevie pochopiť z toho vyplývajúce triedne priehrady. Nikdy by už neuverila a tým menej by sa zmierila s tým „od boha a na večné veky daným“ delcním ľudí na bohatých a chudobných. Pre našu dospievajúcu mládež je to už minulosť, známa len z rozprávania starších ľudí a z kníh. A o minulosti mládeže už ani veľmi nerozmýšľa. Jej život beží rýchlo vpred, bez väčších existenčných kríz. Pozornosť mládeže sa teda celkom oprávnene zameriava na prítomnosť a budúcnosť.

Nikto mládež nechce strašiť minulosťou, nikto jej nepraje život bez perspektívy z buržoáznej spoločnosti, ale pre správnu orientáciu vpred musí poznať a správne chápať ťažký triedny a politický boj z minulosti. Musí poznať zákonitosti spoločenského vývinu, rastúce, nastupujúce sily pokroku, ako aj pravú tvár spiatocníctva a podľa toho sa musí vedieť orientovať. Podceňovanie ponaučení z minulosti máva obyčajne za následok časté blúdenie v starých buržoáznych návykoch a v zajatí náboženských predsudkov, ktoré dožívajú pod vplyvom tradície. V dôsledku toho časť mládeže je dnes ešte ovplyvňovaná náboženstvom. A hoci má k náboženstvu istý kritický postoj, alebo aspoň apatiu, svetonázorové je ešte nie ustálená a často v jej hlavách vládne svetonázorový a ideový chaos.

Nechcem to zovšeobecňovať. Takisto nechcem tvrdiť, že by sa bolo v prevýchove starých a vo výchove mladých niečo zameškalo. Vo výchovnej práci sa už vykonalo veľa dobrého a užitočného. To všetko však nestačí. Boj s buržoáznyimi prežitkami a najmä boj za morálne a myšlienkové oslobodenie človeka spod vplyvu náboženstva je dlhodobý proces. Je to každodenný boj dvoch ideológií, zasahujúci niekoľko generácií. A zvlášť na Slovensku, kde náboženstvo malo hlboké korene, vyžiada si tento proces